

művének Szent-Iványira és Kolozsvárra utaló hivatkozásaira figyeltek volna. A könyvet ajánljuk minden angolul olvasni tudó unitáriusnak.

-ács

Gál Kelemen: *Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza*. A kötetet sajtó alá rendezte: Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2003. 171 l. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 3.)

Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai a 3. kötet megjelenésével tényleg életképes sorozatnak bizonyul. A két szerkesztő, Kovács Sándor és Molnár B. Lehel remélhetőleg az eddigi ritmusban sajtó alá tudja majd bocsátani az egyes köteteket. Az első még 2001-ben jelent meg, Boros György püspök 1926–1941 között vezetett naplóját tartalmazta, a második 2002-ben és Dávid Ferenc „Két könyv”-ének magyar fordítását Balázs Mihály bevezető tanulmányával, a harmadik kötet most Gál Kelemen egy ismeretlen művét teszi közkinccsé.

Gál Kelemen négy évtizeden át volt a kolozsvári Unitárius Kollégium tanára, azután pedig felügyelőségondnoka, negyedszázadon át a kollégium igazgatói tisztségét is betöltötte. E hosszú időszak alatt az unitárius tanügy vezető emberének számított, az első világháború utáni létküzdelmek során a kisebbségi iskolák megtartásáért folytatott harc erdélyi viszonylatban is számon tartott vezéregyenysége és krónikása lett. 1932-ben történt nyugalomba vonulása után főleg a kutatómunkának, a tudományos összegzésnek élt. Megírta a kolozsvári kollégium történetét két kötetben (1935), ez tekinthető főművének. Aztán elkészítette Ferencz József püspök „élete és kora” (1936) bemutatását, mely részben a kollégiumtörténet folytatását is felöleli. Végül közzétette a nagy történetíró, Jakab Elek régóta megírásra váró „élet- és jellemrajzá”-t (1938). Csak kevesen tudták, hogy utolsó műve, szintén egy „élet- és jellemrajz”, a Káli Nagy Eleké kéziratban maradt. Ez került most sajtó alá.

Káli Nagy Elek (1816–1878) nem tartozik az unitárius egyháztörténet eléggé ismert személyiségei közé, pedig az 1850-es és 1860-as években elévülhetetlen érdemeket szerzett az egyház autonómiájáért és különösen iskolái megmentéséért folytatott küzdelemben. Bizonyára az iskolatörténet írása közben jutott erre a felismerésre Gál, s a párhuzamosságot is tapasztalta az 1850-es évek és az 1920-as évek iskolapolitikai helyzetében. Látszik, hogy elsősorban iskolatörténészként közelít Nagy pályájához, ezeket a vonatkozásokat igen részletesen fejtegeti, más téren bizonytalanabbak adatai, kevésbé derít fényt a részletekre.

Káli Nagy Elek Kolozsvárt született. Édesapja, Káli Nagy Lázár (1772–1837) a megyei közigazgatásban töltött be vezető tisztségeket, az Unitárius

Kollégium felügyelőség gondnokául is megválasztották. Nevét a Kolozsvárt épülő színház építő biztosaként tette maradandóvá. Hozzá fűződik az építkezés befejezése. A színházépítés történetét meg is írta. Munkáját *Az erdélyi magyar színházépítés hőskora (1792–1821)* címmel Jancsó Elemér tette közzé 1939-ben (Erdélyi Ritkaságok 1. sz.).

Iskoláit a kolozsvári kollégiumban végezte, Szentiváni Mihállyal együtt irodalmi kört létesített a 30-as évek elején. A két éves jogi tanfolyamot a 1832–1834 között a Királyi Líceumban hallgatta. S már 1834-ben felesküdött mind a Főkormányzóságnak, mind pedig Kolozs megyének. Az utóbbi helyen lett aljegyző, majd 1845-től főjegyző. Egyben a megyei törvényszék és a közgyűlés jegyzője. 1841-ben még Abrudbányán, 1846-ban és 1848-ban már Kolozs megye részéről országgyűlési követnek választják. 1848 áprilisában kormányzói titkárnak, 1849-ben Kolozs megyei alispánnak is őt szemelik ki, de e tisztségeket a zavaros időkben nem vállalja el. Mégis a forradalom leverése után kivizsgálást indítanak ellene. Talán hogy a gyanút eloszlassa, 1850-ben elfogadja a korábbi járásbírói tisztségnek megfelelő Kolozs kerületi biztosi hivatalt. Így a forradalom számos résztvevőjének tud segítséget nyújtani a menekülésben, védekezésben. Lemondását csak 1854 januárjában hagyják jóvá. Hivatalvállalását a Bach-korszakban utóbb maga sem tartotta helyes lépésnek.

Egyháza már 1838-ban tanácsossá választotta, 1842-ben pedig a Nevelésügyi bizottság előadója lett. 1845-ben a tordai gimnázium felügyelőség gondnoki székére találták méltónak. 1854-ben, a legnehezebb időkben került az egyház élére főgondnokként.

A politikai életbe csak 1861-ben tért vissza, mikor az újjáalakított kormányzóság tanácsosává nevezték ki. 1866-ban őt választották Kolozsvár képviselőjéül a magyar országgyűlésbe. Ekkor az unió következtében megszűnő főkormányzóság élére királyi biztosul gróf Péchy Manótt küldi ki a magyar kormány. Szüksége van egy, az erdélyi jogot és viszonyokat jól ismerő szakemberre, s így lesz mellette kormányzósági majd miniszteri tanácsos Nagy Elek. E tisztségből 1872-ben vonul nyugdíjba, miután 1871-ben szélhűdés éri. Egyházi téren is visszavonul, 1874-ben kéri felmentését a főgondnokság terhe alól. Tiszteletbeli főgondnokká választják. 1878 januárjában éri a halál Kolozsvárt.

1838-ban az irodalom pártoló és könyvgyűjtő Gedő József földbirtokos lányával, Gedő Teréziával kötött házasságot. Hét gyermekük közül négy lány érte meg a felnőtt kort, mindegyikük főúri család fiához ment nőül.

A könyv első fejezetei az életrajzi összefoglalás után Nagy 1848 előtti egyházi-tanügyi tevékenységéről nyújtanak képet. Mint tanácsos vagy a Nevelésügyi bizottság első jegyzője számos helyen bekerült a jegyzőkönyvekbe, többekkel együtt feladatokat kapott, jelentést írtak ezek teljesítéséről. Tordai felügyelőség gondnoksága annyira nyomtalan, hogy Varga Dénes iskola-története nem is utal rá. Leggyakrabban vizsgabiztosként képviselte ott a fő-

hatóságot. Alsójárai birtokos lévén, az ottani eklézsia is főgondnokául választotta: sokat segített az 1849 elején történt rombolások után az egyház-község talpra állításában.

Igazi felelősségteljes szerep az 1850-es években hárul rá. Miután az előző főgondnok, Dániel Elek 1848-ban elhunyt, őt tekintik e tisztség várományosának. 1853 elején Aranyosrákosi Székely Sándor püspök is távozik az élők sorából. Úgyhogy, mikor 1854 júliusában főgondnökká választják, az egyházvezetés nagyrészt az ő vállára hárul. Mellette Székely Mózes püspök-helyettes főjegyzőként tevékenykedik, mert a hatalom nem ismeri el az egyház püspökválasztási jogát. Egyre másra érkeznek a Bécsben megfogalmazott önkényes egyház- és tanügyi rendeletek. Jogilag megalapozott visszautasításuk, életbeléptetésük halogatása éppen egy jogtudós szakképzettségét igényelte. A válasziratok, folyamodványok megfogalmazásában leggyakrabban Mikó Lőrinc, a kollégium egykori jogtanára volt segítségére. Az önkényuralom minduntalan olyan utasításokat hozott, amelyek az egyházi autonómiát sértették, beleavatkozott az egyház iskolapolitikájába. Így előírták a tanárok és tanítók „purifikációját”, annak tisztázását, hogy részt vettek-e a forradalomban. Felszólítást kaptak, hogy dolgozzák át az egyházi alkotmányt a hatáskörök szabatos körülírásával. Az egyházi oktatás szerkezetéről kértek adatokat annak érdekében, hogy az unitárius iskolákat is besorolják az osztrák tanügyi rendszerbe. 1853-tól egyre erőteljesebben szorgalmazták a német tanítási nyelv bevezetését egyes tantárgyak esetében. 1856-tól a hatalom református kollégiumi tanárt nevezett ki „iskolai tanácsosi” tisztségbe, amolyan tanfelügyelőnek, s alája rendelte az unitárius tanintézetet is. 1851-ben Bécs elrendeli az érettségi vizsgák bevezetését. Eleinte ezt is elutasítják, de minthogy öt végzős fiatal igényli a vizsga letételét, kénytelenek megszervezni. Az első években e vizsgák kormánybiztosául Nagy Eleket nevezik ki. Nagyobb az ellenállás a tanárok levizsgáztatása ellen. Mert előírják, hogy az 1848 után alkalmazott oktatóknak tudományos képzettségüket tanárvizsgáló bizottság előtt kell bizonyítaniuk. Az egyházi iskolák tanárai akkoriban csak ritkán rendelkeztek egyetemi diplomával. A hatalom át akarta szervezni a szünidők rendszerét, törzskönyvi kivonatot kért az iskolák vagyonleltáráról és személyzetéről. Meg akarta határozni a tanítószemélyzet fizetési minimumát. Mindezek akkori felfogás szerint kizárólag az egyházvezetés hatáskörébe tartoztak. Igazi próbatételt az jelentett, hogy előírták az alsóbb osztályokban a szakonkénti tanítást (amit már Brassai bevezetett) és a tanárok létszámát. Így egy „feltanodában” 12, „altanodában” 6 rendes tanárt kellett alkalmazni. Kolozsvárt 5, Tordán és Keresztúron 1-1 rendes tanszék volt akkoriban. A tanszékek számának növelésére találta ki – talán éppen Nagy Elek – a „garasos alamizsnát”, vagyis, hogy minden unitárius adjon évente legalább egy ezüst garast az iskolák fenntartására. A begyűlő pénzből sikerül új tanári állásokat rendszeresíteni, s így a nyilvánossági jogot megtartani. Az 1857-es főtanácsi ülésen az egész unitárius iskolaügyet új alapokra helyezik, a kor elvárásaihoz igazítják. Az iskolák átszervezésével összefüggésben a

teológiai oktatást is önállóítani kellett. 1847-ben már megkezdődött egy kétéves tanfolyam elkülönítése. 1857-ben és 1859-ben növelték az oktatók számát, s megkezdődött az önálló „szeminárium” kifejlesztése. A középfokú oktatás tantárgyrendszerét 1850-től az osztrák Entwurf tanügyi törvényhez kellett közelíteni. Ennek során az oktatás magasabb fokra emelkedett, ám a felekezeti iskolák elvesztették addigi hangsúlyozottan vallásos jellegüket.

A kötet három Nagy Elek főgondnokságával kapcsolatos eseményt tárgyal igen részletesen, messze túlmutatva az ő tevékenységén. Az első Kriza János püspökké választása. A hosszas tiltást követően 1861-ben engedélyezi az udvari kancellária a nyolc éve megürült püspöki szék betöltését. Tordán tartják a zsinatot. S meglepetésre nem az addigi főjegyzőt, Székely Mózeset, hanem Krizát választják az egyház élére. Itt aztán Gál mérlegeli az esélyeket, okokat, amik ide vezettek, s jellemzi mindkét személyt. Tény, hogy egyik sem volt a püspöki székre való. Kriza hírneve is jóformán irodalmi munkásságán alapult. Az viszont nem derül ki e fejezetből, hogy Nagy Elek tulajdonképpen kit szeretett volna látni a püspöki székben. A másik terjedelmes összefoglalás a magyar unitáriusok angol–amerikai kapcsolataira vonatkozik. Bölöni Farkas Sándor 1831-es amerikai és Székely Mózes egy évvel későbbi angliai látogatását követően Jakab József, Paget János, Simén Domo-kos szerepét helyezi érdekes megvilágításba. Felsorolja, hogy odaátról kik látogattak tájainkra. Nagy Elek szerepe egy-egy ebédadás, fogadás, az egész kapcsolattartás támogatása. A harmadik esemény, amely Káli Nagy idejére esik, a vallásalapítás háromezred jubileumának megünneplése 1868 pünkösdjén Tordán, zsinat keretében. Ugyanakkor sikerül alaposan megindokolt felterjesztéssel elérni, hogy az eredetileg mellőzött unitáriusokat is felvegyék az államilag segélyezett egyházak sorába. Berde Mózes országgyűlési felszólalásának eredményeként az 1869-es költségvetésben 5000 forintot szavaznak meg az unitáriusok segélyezésére.

Könyvünk Nagy Elek egyházon kívüli tevékenységének is szentel néhány fejezetet. Megtudjuk, hogy már 1844-ben az Erdélyi Országos Gazdasági Egyesületnek az alapítói közé tartozott, s tevékenyen részt vett a Mikó Imre vezette 1854-es újjáalakításban, választmányi tagsággal tisztelték meg. Ő volt az egyesület 1856-os közgyűlésén megtárgyalt mezei rendőrségre vonatkozó törvényjavaslat megfogalmazója. Az Erdélyi Múzeum-Egylet szervezésében is együttműködött Mikóval. Az 1857-es alapszabály kidolgozó bizottság tagjával választották. A megalakuláskor az igazgató választmány tagjai közé sorolták. Jó gazda volt, aki vagyonát egyre gyarapította. Így bőkezűen adakozott, nemcsak egyházi, iskolai célokra, hanem a múzeum-egyletet és a kolozsvári színházat is támogatta. Külön figyelmet érdemel a színházhoz fűződő kapcsolata. Édesapja a színházi építkezési költségekkel haláláig nem tudott elszámolni, s ezért vádak érték. Nagy Elek a színházi bizottság előtt tisztázta édesapja költségvetését, s bebizonyította, hogy a bizottságnak volna tartozása, de azt elengedte. Az 1850-es évektől ő is a színházi bizottmány tagja, 1856-tól a választmányba is bekerül. Az 1860-tól tervezgetett építke-

zés egyik előkészítője, s a Kagerbauer Antal-féle 1863–1864-es átépítés támogatói közé tartozik. 1875-ben mond le választmányi tagságáról.

Egyházi tevékenységét legköltőibben Kriza János jellemezte püspöki székfoglalójában: „Lehetne-e itt a legforróbb tisztelet érzésével ne emlékezem a mi tisztelve szeretett főgondnokunkról, kit az Isten jó kedvében adott anyaszentegyházunknak, hogy felvilágosodott feje biztos értelmével, éles belátású szemeivel, az Úr háza iránti szerelemtől lángoló, kegyes, jó szívével s rendíthetetlen szilárd akaratával lenne egy szebb jövő Kánaánja felé vezérlő Mózes lelkü Izraelünknek”. (Még jó, hogy kétszer is idézi Gál e megállapítást, mert a 158. lapon a *lenne* helyére *benne* került, s a mondat zavarossá vált!) Egész munkásságát tekintve leginkább a gróf Mikó Imréével vonható párhuzam. A gróf több esetben is támogatta Káli Nagyot, aki nem egy alkalommal Mikó hívének, követőjének bizonyult. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk róla: ő volt az unitáriusok gróf Mikó Imréje.

Gál Kelemen munkája kétségtelenül nem teljesen befejezett, lezárt alkotás. A szerző bizonyára nyomdába adás előtt még átfésülte volna kiszűrve az ismétléseket, megszüntetve az aránytalanságokat. Hiszen egészen rövid, 1 oldalas fejezetek váltakoznak 20 oldalasokkal. Az egyházi-iskolai vonatkozások minden mozzanatának külön fejezetet akart szentelni, de néhol nem talált elég anyagot. Hiszen az, hogy egy bizottságban pár évig tagként jelen volt, néhányszor felszólalt, javaslatot tett, még nem igényel külön tárgyalást. A 33 fejezetből néhol kettőt-hármat össze lehetett volna vonni. Ugyanakkor az életrajzi részt és az egyházon kívüli tevékenységet jobban részletezhette volna. Betegségéről, haláláról, temetéséről leszármazottairól, hagyatékáról is egy fejezetet kellett volna írni.

Mindenképpen nyereség, hogy e mű nyomdába került. A két sajtó alá rendező ellenőrizte az idézeteket, a hivatkozásokat, néhol még stilizált is. Helynév- és személynév-mutatóval látta el a kötetet. Használható forrásmunkává tette. S egyben segített visszahozni a köztudatba egy jeles személyiséget. Csak örvendhetünk, hogy Gál Kelemen egyetlen közöttünk lévő gyermeke, a Kolozsvárt élő dr. Tóth Kálmánné Gál Anna kézbe vehette édesapja utolsó, több mint félszázados késéssel megjelent munkáját.

Dr. GAAL GYÖRGY

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ A 2003. év második felében az Egyházi Képviselő Tanács II. évnegyedi rendes ülését július 11-én tartotta, ahol a Főtanács ülésének előkészítése alkotta a fő napirendi pontot. A III. évnegyedi rendes ülésre szeptember 25-én került sor, a IV. évnegyedi rendes ülésre pedig november 27-én, minden esetben Kolozsváron.

■ A Főtanács 2003. évi rendes ülésére augusztus 29–30-án került sor Kolozsváron. A 2002. év egyházi állapotait és megvalósításait számba vevő legfőbb kormányzó testület ülése az első volt az új személyi összetételében, a Főtanács ugyanis 2002 végén újabb hatéves ciklusra újította meg személyi összetételét. Az ülés keretében választásokat tartottak az időközben megüresedett testületi és bizottsági tagságra, ezek eredményeként *Farkas Emőd* (Kolozsvár) az Egyházi Képviselő Tanács, *Kelemen Levente* (Oklánd) a Misszió Bizottság, *Fekete Levente* pedig a Valláserkölcsi Nevelési és Oktatásügyi bizottság új tagja lett. A főtanácsi istentiszteleten *Kiss Gergely* székelyszentmihály-benczédi lelkész prédikált, a záró ebéd pohárköszöntőjét a Berde-serleggel *dr. Máthé Dénes* főgondnok mondta.

Lelkészképzés

■ Az unitárius teológiai hallgatók 2003 nyarán is megbízást kaptak a nyári gyakorlat elvégzésére. A következő egyházközségek részesülnek e szolgálat áldásaiból, egy-egy hónapos időtartamra: Kolozsvár, Torda, Kolozs, Alsófelsőszentmihály, Nagybánya, Csokfalva-Szováta, Segesvár, Ádámos, Fiafalva, Siménfalva-Tordátfalva, Firtosváralja, Székelykeresztúr, Gyepes, Oklánd, Székelymuzsna, Székelyudvarhely, Homoródalmás, Kézdivásárhely, Brassó, Barót, Nagyajta és Vargyas.

■ A 2003–2004-es tanévben a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának I. évfolyamára a szeptember 10–13-i felvételi vizsga után a következő hallgatók iratkozhattak be: *Tóth Zsuzsanna* (Homoródszentpéter), *Kisgyörgy Tamás* (Csíkszereda), *Lőrinczi Botond* (Székelykeresztúr) és *Andorkó Attila* (Sepsiszentgyörgy).

■ A Lelkészképesítő Bizottság 2003. szeptember 22–23-án lelkészképesítő pótvizsgát tartott, ahol *Koppándi-Benczédi Zoltán* lupény-vulkáni és *iff. Szombatfalvi József* homoródszentmártoni gyakorló segédlelkész lelkési oklevelet szerzett.

■ A Protestáns Teológiai Intézetben a II. évfolyamot elvégzett hallgatóknak kiírt minősítő alapvizsgát ugyancsak szeptember 22–23-án tartották. Unitárius hallgatóink a következő eredményeket érték el: *Csoma Csilla Mónika* 8,37, *Kiss János Csaba* 6,66, *Rácz Norbert Zsolt* 8,75 és *Székely Mónika Rebeka* 7,50.